

Če je Riesman zasledoval prehod protestantskega individua v človeka organizacije, pa je Lasch poskušal opredeliti prehod v tretjo fazo, v fazo narcističnega značaja. Ta naj bi odgovarjala prehodu v t.i. "postindustrijsko družbo".

Zanimivo je, da so mnogi Laschu očitali neokonzervativizem, saj se je večkrat uprl brezpogojnemu "osvobajanju", nereflektirani avtentičnosti, hedonizmu itn. Ni čudno, ker so razmere v ameriškem političnem življenju že po definiciji pervertirane, že dolgo ni klasičnega razmerja med levico in desnico, tisti pa, ki se imajo za levičarje, že dolgo ne sledijo modernizaciji ameriške desnice. Ne mislimo na desnico v smislu koalicije strank, temveč v smislu družbenega projekta, zahtev v političnem in civilnem boju. In tu je ameriška desnica mnogo naprednejša od leveice, saj je znala uporabiti tehnološki napredek, medijsko revolucijo, vse možne katastrofe in jih obrnila sebi v prid. Reaganizem, "moralna večina", različna gibanja za močno Ameriko itn. so uspela levici iztrgati nekaj izredno pomembnih orožij, s katerimi se bijejo boji na družbeni sceni. Za kaj gre, zakaj je ameriška levica do Lascha tako zelo skeptična, zakaj je za mnoge izpadel kot neokonzervativist ...?

Laschev škandal, ki ga ni mogla preboleti predvsem levica, ker ga pač ni uspela izvesti, je v nečem izredno trivialnem. Lascheva teza je, da je sodobna levica prehitro popustila v boju proti neokonzervativizmu. Le-ta je vzel v bran ideološke motive obrambe družine, očetovske avtoritete, strogega šolanja itn. Laschev škandal, ki ga levica ne more preboleti, je v tem, da je po njegovem pravi tip modernega konformista, konformni značaj tega časa, pravzaprav "neavtoritarni Narcis" - to je človek sedanosti, največji konformist, ki se posmehuje družini, ko želi oblikovati alternativo obstoječemu.

Prvi in verjetno najpomembnejši preboj Laschevih del sega že v šestdeseta leta, ko je polemiziral z zagovorniki najprej heteronomne družbene organizacije in kasneje s prehajanjem v narcistično družbo sedanosti.

Vendar ne bi smeli pozabiti Laschevih zgodovinskih raziskovanj, ki jih je zbral v knjigi "Novi radikalizem v Ameriki - Intelektualec kot socialni tip". V njej raziskuje vzorčne, na prvi pogled zgolj individualne usode nekaterih pomembnih intelektualcev zadnjih dveh stoletij. Analize so izjemno koncizne, saj kažejo marsikatero zablodo socialnih reformatorjev, kulturnih revolucionarjev, učiteljev in drugih izpostavljenih "intelektualcev", ki so se zavzemali za določen družbeni projekt. V tem delu oblikovano metodo uporablja Lasch tudi kasneje - ves čas se zdi, da je njegova intenca že od samega

začetka znana in da le išče praktične dokaze za svoje hipoteze. Zanimivo je, da se v omenjeni knjigi loteva tudi vloge psihologije, za katero ugotavlja, da se pogosto giblje na robu ideološkega, v službi države, politike, managementa ali reklame. Nadalje raziskuje razvoj uporabne psihologije, problematizira njeno uporabnost in "dobri namen psihološke pomoči", da bi končno izrazil temeljni skepticizem do sodobne zahodne znanosti, do ideologije napredka itn.

Laschev prispevek k znanosti o človeški psihi je še posebej v tem, da "nekje zadaj", v njegovih tekstih neprestano obstaja utemeljen teoretski aparat. Kar se tiče analize narcizma, je ta Laschev aparat zagotovo psihoanaliza. Pojem narcizma ali narcističnega značaja, kot smo že rekli, ni le ideološko-moralistično bojno sredstvo, niti ga ni treba brati selektivno, češ: Lasch je k sociologiji pripomogel to, k psihologiji drugo, k teoriji družbenih gibanj spet nekaj tretjega. *Pojem narcizma je, kot smo ga že uvedli, izredno precizno določen in zahteven koncept, ki mu v psihoanalitični teoriji pripada točno določeno mesto.*

Biti uspešen, zmagati, preživeti

Lasch omenja vrsto specifičnih sprememb v moderni družbi: razvoj birokracije, širjenje vloge medijev, pomen imaga, terapevtske ideologije, menjajoči se obrazci socializacije itd. Preden njegove ugotovitve podrobneje komentiramo, si dovolimo majhno opazko: nekateri so mnenja, da gre zanemarjanje psihološke analize narcizma verjetno na račun "družbene operativnosti" pojma narcizma in da je Laschevim analizam verjeti predvsem v njihovem "ideološkem" ali kvečjemu "sociološkem" naboju, medtem ko psihološka analiza izostaja. Vendar je ob tem treba reči, da je današnja psihološka znanost pogosto preveč spojena z družbo, državo, gospodarstvom, da bi se sploh mogla soočiti z bistvom narcizma, s temeljno odvisnostjo od ljubezni drugih, ki je povezana z zavistjo, sovraštvom, strahom pred notranjo praznino, potlačenimi navali besa in nezadovoljenih oralnih teženj. Prav tako psihologija le redko raziskuje strukturne in dinamične poteze narcizma, kakor tudi narcistično organizirane vsakdanjosti, v katerih bivamo. *Laschevo raziskovanje je v temelju pesimistično, zavezano skepsi in le redko nudi nasvete ali končne odgovore* - to velja tudi za vprašanje konceptov, med katerimi Lasch pušča odprt prostor, jih ne razdelja do konca in jih ne vključuje v izdelane sheme osebnosti, ne išče njihove dialektične zveze z družbenim, vsaj ne take, ki bi jo spoznal za veljavno. Njegovo delo je nizanje in postavljanje parcialnih konceptov, njegovi objekti so strah pred starostjo in smrtjo, obsedenost z znanimi osebnostmi, ideologijo uspeha, z razkrojem družine, z nemočjo pred bombardiranjem medijev int. Vse naštete značilnosti pa konec koncev spadajo med identifikacijske obrazce modernega birokratskega kapitalizma, katerega napredek je že odločilno obarval najmanjše pore subjektivnega. Verjetno drži, da npr. v družini ne gre več za trdna vzgojna načela, večja se vpliv vzgojnih priročnikov, raznih strokovnjakov in starši so na nek način izgubili zaupanje vase. Pogoste selitve, odsotnost očetovske avtoritete, mencežerska nuja neprestane giblivosti in prilagodljivosti, vse to je spremenilo način ponotranjenja vrednot, ki je bistven za oblikovanje značaja. Namesto izgrajevanju značaja, smo priča vse večji permisivnosti, medtem ko moralne in etične norme, vprašanje "prekrška", krivde in kazni postajajo terapevtska vprašanja. Družbene vloge, ki so bile do nedavna izredno

izrazite (oče, mati, družinske vloge), začenjajo izgubljati svoj pomen, realnost je vse bolj nasičena z množico podob, katerih pravega pomena ni moč na hitro določiti. Največja prevara sedanosti pa je ta, da se vsi naštetih procesi prikazujejo kot napredek in Laschevo glavno "kopje" je naperjeno prav proti ideologiji napredka, ki je, kot pravi sam v intervjuju za L'Espresso¹, "zasrta marsikatero kritično presojo socialne, šolske in drugih politik, ki zagotovo niso vedno sosledno ena boljša od druge".

Podobno mesto, kot ga ima v sodobni družbi ideologija napredka, pripada tudi ideologiji znanstvenosti. Novejše raziskave ameriških sociologov kažejo, da profesionalizem, ki se je začel bohotiti v tem stoletju, ni nastal kot odgovor na obstoječe družbene potrebe. Nove potrebe so postale (šele) posledica, kot je to slučaj z reklamami - te nimajo namena informirati o kvalitetah proizvoda, ki ga rabimo, temveč (šele) vzbuditi potrebo po določenem proizvodu. Profesionalizacija področij, ki so nekoč pripadala "družbeni samopomoči" (predvsem področje vzgoje), je prodrla v najmanjše kotičke privatnega življenja. Tretja ideološka poteza sodobne družbe je njena terapevtska, psihiatrična nota, ki nadomešča vzgojno ali retributivno naravo nekdanjih institucij. Če je torej profesionalni družbeni kader začel nadomeščati mater, se je zločin preimenoval v bolezen. Terapija pa, kot je znano, posamezniku pravzaprav onemogoča, da bi se soočil z vso naravno krutostjo življenja in lastnega Jaza. Posameznik je zaradi vseh naštetih razlogov vse bolj odvisen od družbe, potrebuje jo za normalno funkcioniranje, izraz tega pa naj bi bil narcizem. Naslednja (pri Laschu odkrita kasneje) ideologija moderne družbe naj bi bila ideologija preživetja. Vse več ekonomskih raziskav, novinarskih člankov in avtobiografij govori o preživetju. Pojavili so se celo posebni "priročniki", ki posamezniku svetujejo, kako naj se obnaša, da bo lažje preživel. Res je sicer, da zna zgodovina postreči tudi z drugimi podobnimi primeri iz preteklosti, vendar se tisti iz obdobja liberalnega kapitalizma ali mecarthyjevskih časov bistveno razlikujejo od današnje ideologije preživetja. Če danes govorimo o družbi kot o prostoru, kjer se bije darvinistični boj za obstanek, če se velike korporacije primerja z nacističnimi taborišči, potem je treba priznati, da ne gre le za pretiravanje ali ustvarjanje novih primerjalnih sistemov. Moderna politika npr. pogosto načrtno ustvarja vzdušje krize in s tem nov tip družbene organizacije, serije novih predstav o svetu (nemoč, pomen ekstremnih situacij, kriza, boj, igra), ki pravzaprav nimajo neke realne družbene osnove. Dejstvo je, da se je socialni darvinizem nekoč modeliral po vzorcu liberalnega kapitalizma, današnji strah pred nemočjo pa nima več emancipatoričnega, aktivnega potenciala, temveč prej pomeni kapitulacijo pred nerazumljivo institucijo, ki deluje neodvisno od človeške volje. Zdi se, da družba, politika in sploh vsi družbeni procesi potekajo mimo človeške motivacije. Le-ta ni več posledica nekega pozitivno zastavljenega cilja, temveč je razpršena, ljudje tekmujejo med sabo zgolj zaradi uspeha in zaradi strahu pred propadom in neuspehom. Toda spomnimo se, da so bili obrazci ideologije uspeha, ki jo velja uvrstiti med že omenjene ideologije sodobnega sveta, nekoč drugačni.

Ameriška kultura je do nedavnega temeljila na vrednotah kot so pridnost, varčnost, osebna inciativa, vztrajnost. V obdobju, ki ga je Lasch imenoval "čas zmanjšanih pričakovanj", vrednote človeka-individuum, subjekta protestantske etike, ne navdušujejo več. Vse težje je odlagati zadovoljstva in namesto počasnega napredovanja

¹ Intervju C. Lascha za italijanski L'Espresso, 23/87.

je vse bolj popularno hlastanje, hitra kariera, namesto samoizgrajevanja, pogleda naprej, se pozornost vse bolj usmerja na sedanost in vprašanje preživetja. Do takih sprememb seveda ni prišlo čez noč. Od gesla "pomagaj si sam in bog ti bo pomagal" do tipa modernega "yupija" vodijo različne, razvejane poti. Proces je, kot smo že rekli, analogen razvoju kapitalizma, vse do njegove sedanje postindustrijske, birokratske strukture. Eno od področij, kjer družbene spremembe najlepše vdirajo v življenje posameznika, je prav način doseganja uspehov.

Če je Taylor² v prejšnjem stoletju svojo empirijo doseganja uspeha gradil na obvladovanju relevantnih informacij in na močnem značaju, pa ni poudarjal momenta tekmovanja. Motivacija naj bi po tedanjem prepričanju izvirala iz konkretnega cilja, iz posameznika, ali iz nekega abstraktnega, višjega cilja, vzora discipline in samoodrekanja. V devetnajstem stoletju je veljalo, da je napredovanje odvisno predvsem od subjektivnih sposobnosti.

V začetku dvajsetega stoletja je že prišlo do reinterpretacije formul doseganja uspehov. Vse pomembnejše so postajale naslednje nove poteze doseganja uspehov: širjenje svojega vpliva, pridobivanje prijateljev in zmaga na tekmovanju. Zazdelo se je, kot da zadovoljujejo same zase, ne da bi pravzaprav morale doseči zastavljen cilj in "resnično uspeti". Vse pomembnejše je postajalo tudi priznavanje uspeha s strani drugih, manj pa, kaj je človek res naredil. Važno je bilo, da mu je to uspelo.

Za današnji čas velja, da mora biti uspeh obeležen s publiciteto. Vse manj je velikih poslovnežev, ki delajo iz anonimnosti. Politika je postala podobna spektaklu, dogodki in njihove medijske podobe pa zabrisujejo meje med realnostjo in fikcijo. Thomas Szasz³ je ugotavljal, da tekmovanje dobiva obraz vojnega stanja, kjer je potrebno dobro poznati in naštudirati poteze nasprotnikov. Dogaja se, da človek, ki napreduje, ne izraža več absolutne podrejenosti organizaciji, kar je bila značilna poteza še v petdesetih letih tega stoletja. Posameznika, ki je uspel, zadovoljuje samo dejstvo, da je zmagovalec in da ga drugi vidijo kot zmagovalca. Človek moderne dobe v resnici uspe šele tedaj, ko njegov uspeh priznajo drugi.

Laschevo raziskovanje ideologije uspeha na več mestih temelji na raziskovanjih Davida Riesmana. Za ilustracijo povzememo Riesmanov esej o uspehu,⁴ v katerem opredeli nekatere vzvode, ki so značilni za prehod od "individualista" do "človeka organizacije". Za "individualista" naj bi veljalo, da je sicer odkrito tekmovalen, vendar je iz njegovega boja za uspeh jasno videti, da deluje v skladu z mrežo ponotranjenih družbenih norm. Vse te norme pa se začno počasi izgubljati - posameznik naj bi začel izgubljati zaupanje vase, v družbi naj bi začelo vladati brezzakonje, viktorijanska disciplina se je umaknila na smetišče zgodovine. Podobne spremembe je v tem času odkrival tudi William H. White,⁵ v psihološki znanosti pa Erich Fromm (tržno usmerjena osebnost), Karen Horney (nevrotična osebnost današnjega časa), medtem ko sta spremembe ameriškega karakterja nasploh proučevala predvsem Margaret Mead in Geoffrey Gorer.

² Barnuma Phineas Taylor je eden od razlagalcev uspeha; zgradil je cel mit "marljivosti", posebno znan pa je po predavanjih z enotnim naslovom "Umetnost pridobivanja denarja".

³ cit. po: Ch. Lasch, NARCISTIČKA KULTURA, Naprijed, Zagreb, 1986. str. 70.

⁴ D. Riesman, INDIVIDUALISM RECONSIDERED, Glencoe, London, 1964, str. 19.

⁵ W. Whyte, ČLOVEK ORGANIZACIJE, DZS, Ljubljana, 1970.

Kljub temu, da Fromm in Horneyeva prečenjujeta možnosti socializacije nagonov, pa so zgoraj naštetih avtorji dovolj efektno tematizirali omenjeni prehod k "človeku organizacije". Riesman je pri tem opravil še posebej pomembno vlogo, ko je v začetku šestdesetih let ostro polemiziral s teoretiki hedonizma in učitelji družbenosti, kolektivizma. Lascheva zasluga je, da je pokazal, kako velika prevara je tedaj povelečevani hedonizem in da težnja po zadovoljstvu pogosto prikriva boj za oblast: "Američani v resnici niso postali nič bolj družabni ali pripravljeni za sodelovanje, v kar nas teoretiki konformizma skušajo vedno znova prepričati..., težnja za uresničenjem svojega interesa, ki jo je nekoč označevala racionalna naravnost k cilju, se je prelevila v golo težnjo po zadovoljstvu in preživetju."⁶ Od tod ni daleč od tistega uživanja v zadovoljstvu, ki je subjektu v resnici odtujeno. Uživanje je, kolikor bi lahko sklepali iz Laschevih navedb, eksteriorizirano v drugem. *Drugi mora subjektu priznati njegovo lastno uživanje, subjekt lahko uživa le toliko, kolikor misli, da drugi uživajo.* Takšna subjektivna ekonomija producira kratek stik, ki ga v analizi narcističnega tipa uspešnosti odkrije Lasch: končni smisel uspeha ni več tisto, kar z njim dobimo, temveč samo dejstvo uspeha, kot medosebno, družbeno priznano dejstvo. Zato moderni uspešneži ni nikoli "pri sebi", je popolnoma eksterioriziran, kar se manifestira v obliki t.i. "notranje praznine", izgube lastne identitete. Očitno je, da se moderni človek hitro znajde v začaranem krogu: uspeh, kolikor ga priznajo drugi, uspeh kot uspeh (pri čemer ni pomembno, kaj smo dosegli), občutek notranje praznine, spet novo, notorično prizadevanje za novim uspehom...

Strah pred boleznijo, starostjo, samoto

Fenomene, o katerih bomo govorili na naslednjih nekaj straneh, je na ilustrativen način napovedal že D. Riesman, ko je v spisu "Etika nekaterih srečnežev" odprl problem "navideznega individualizma"⁷: ne zanima se zase, temveč le za to, kako jo ocenjujejo drugi. Sveti se v njegovi svetlobi, je njihov satelit, četudi jih na videz obvladuje... odvisna je od skupine. Da je v njej sodelovala in zadostila svoji sebičnosti, pa je morala vedno znova izpasti originalna, zanimiva, dobro razpoložena... vojna v takih podrobnostih je postala njen glavni problem". Razvoj ameriške kulture je šel res v to smer - eksplozija aerobike, jogginga, raznih diet in krožkov za samoobvladovanje, prodor tistih projektov, ki so "igrali" na strah pred boleznijo in starostjo, je postal v resnici neizmeren. Ljudje si vse bolj želijo, da bi ostali večno mladi, da bi bili vedno v središču pozornosti. Nihče se noče izgubiti v masi povprečnežev, saj v svetu obstajata le dve skupini ljudi: tisti, ki so uspeli in masa ostalih.

V moderni družbi, organizirani na gibljivosti, moči, hitrosti, prilagodljivosti in produkciji vedno novih idej, je ideja starosti že po definiciji tuja. Moški, še posebno pa ženske, se začnejo bati staranja, še preden pridejo v srednja leta. Ta iracionalni strah pred starostjo in smrtjo pa nas ne sme presenetiti - če je prevladujoča osebna struktura narcistična. Narcis je odvisen od stalnega odobravanja, služenja njegovemu narcizmu, česar je s starostjo vse manj. Vemo tudi, da se starostna meja najbolj uspešnih

⁶ C. Lasch, *The Minimal Self*, Pan Books, London, 1984, str. 67.

⁷ D. Riesman: "The Ethic of we Happy Few", str. 41.

poslovnežev znižuje, da znanje nezaustavljivo zastareva. V takih razmerah je starost postala problem zdravnikov, psihiatrov, verskih aktivistov. Pojavljajo se podveje znanosti, npr. psihologija staranja, katerih glavni namen je oblikovanje "receptov uspešnega staranja", kot da bi šlo pri vsem za proces, s katerim se je treba sprijazniti - seveda se je treba sprijazniti s staranjem, ne pa s predpostavko načrtnega ostarevanja, ki temelji na modelu "resničnega uživanja", torej na ničemer drugem kot na modelu potrošnje. Staranje je namreč programirano znanstveno vodeno, kontrolirajo ga ustrezne družbene institucije, umik v neaktivno starost je pogojen s podobnimi mehanizmi kot "mladostna" gibljivost, profitabilnost, koristnost.

Ni čudno, da se je v takih razmerah še posebej začela krepi ti težnja po popolnem nadzoru nad naravo, bodisi da gre za bolezen, starost ali smrt. Zaupanje v znanost narašča, človek komajda lahko stori korak, ne da bi sprejel vsaj kanček njenih blagodati. Pojavljajo se celo ideje o podaljševanju biološkega življenja, ki nadomeščajo predstave realističnega samoobvladovanja in napredovanja. Napredek pa, kot družbeno dejstvo, postaja nekaj samoumevnega, neproblematičnega. Zgodovina, ne le družbena, temveč tudi posameznika, se ponavadi prikazuje kot linearna - šlo naj bi za razvoj, v katerem se vse ujema z vsem, kjer je z malo truda in taktike moč najti prostor in prihodnost zase. Prihodnost pa, na drugi strani, deluje kot mrka grožnja. Vendar ne taka, ki bi jo bilo mogoče obvladovati. Če torej pogledamo vero v napredek, predstavljanje zgodovine človeka kot linearnega procesa in oboje primerjamo z nepojasnjeno bojznijo pred "šokom prihodnosti" ⁸, smo odkrili nekaj tretjega, na videz nepomembnega: sodobni človek je izgubil spomin in to je glavni razlog nepojasnjene strahu pred prihodnostjo. Ne gre le za resnično nepredvidljivost družbenih razmerij, v katera se vključujemo, ne gre le za hitrost, v kateri živimo, temveč "smo zapostavili svojo notranjost, vodijo nas zunanje spodbude" ⁹. Lahko bi rekli, da se ideologija napredka kar lepo dopolnjuje z omenjeno izgubo spomina. Te ugotovitve nam pravzaprav ni treba posebej dokazovati, saj smo ji priča na vsakem koraku. Še posebej natančno je o njej spregovoril Russel Jacoby ¹⁰. C. Lasch se je omenjenega spleta: "vprašanje napredka, izguba spomina, strah pred prihodnostjo", loteval skoraj v vsakem tekstu. V delu *Novi radikalizem v Ameriki* se loteva naprednosti ameriških intelektualcev, vsebine njihovih prizadevanj za napredek družbe kot celote, npr. na področju izobraževanja, kjer raziskuje nove šolske modele, ki so na prvi pogled demokratični in napredni. Po Laschevem mnenju je ameriška ideologija progresivizma uspešno zamenjala radikalizem kmetov, delavcev in drugih skupin. Iz njihovih programov je izbrala posamezne dele, izpustila pa vsakršen demokratični, emancipacijski naboj in ga nadomestila z družbeno prilagodljivostjo. Namesto nekdanjega racionalnega samointeresa je podprla in razvila terapevtsko razumevanje, ki razume racionalne pritiske posameznikov in jih skuša "podružbiti". Ideologija progresivizma je zavrnila stereotip ekonomskega človeka in uvedla na videz human, napreden model "državljana". Vendar po novem niso nadzorovani le pogoji dela, temveč kar vse posameznikovo življenje, njegovo zdravje, bolezen, preživljanje prostega časa,

⁸ Izraz smo vzeli pri Alvinu Tofflerju, avtorju dveh znanih knjig o "ameriški sedanosti": "Šok prihodnosti" in "Tretji val".

⁹ Lasch: *The Minimal Self*, str. 143.

¹⁰ V tej zvezi sta še posebej pomembni njegovi knjigi "Družbena amnezija" in "Potiskivanje psihoanalize", ki sta izšli tudi pri nas.

težave v zakonu in vzgoja otrok. V ta okvir bi lahko uvrstili tudi proces t.im. psihiatrizacije družbe, o katerem je natančneje spregovoril M. Foucault.

V knjigi *Minimalni Jaz* se je Lasch posebej posvetil sklopu vprašanj, ki so povezana z novimi tehnologijami, masovno kulturo in možnostmi demokracije. Razvil je nekaj tez, ki jih velja kljub temu, da so na prvi pogled videti za psihologa nezanimive, na hitro obnoviti. Res je sicer, da je marsikateri psiholog zameril Laschu, da sploh piše o psihi, če pa ne uporablja psihološkega izrazoslovja in ne pristaja na uveljavljene modele in pristope. A kot smo že rekli, je Lascha treba brati skozi prizmo drugih teoretskih sistemov. Njegov način je produktivnejši¹¹ od strogih, modeliranih pristopov, ki jih goji moderna psihologija. V tem smislu je Lasch za psihologa še posebej zanimivo branje, saj neprestano opozarja na pasti, katerih naj se veda o človeku, če noče postati ideologija o človeku, izogiba. Na mnogih mestih relativizira dober namen terapevtske in drugih pomoči, razgalja k človeku usmerjeno naravo socialnega skrbstva, ki mu gre prej za socialni mir in red kot za človekov napredek. In v tem smislu je pisan tudi sklop v *Minimalnem Jazu*, kjer se vse vrti okrog analize masovne kulture, njegove povezave s tehnološkim razvojem, možnostmi demokracije in napredka nasploh.

Lasch začena analizo z opombo, da so konzervativni kritiki popularnega izobraževanja in popularne kulture vedno trdili, da visoko kulturo, ki je gonilo napredka, lahko konzumirajo le elite, medtem ko njena masovna konsumpcija pomeni vsakršno izničenje standardov in razpršitev, kar vse bo onemogočilo napredek. Tudi levičarski kritiki masovne kulture so sprejeli stališče, da so velike kulture preteklosti temeljile na elitah. Potem ko so taisti kritiki opustili upanje, da bodo mase sploh kdaj postale odjemalci visoke kulture, so se odločili vztrajati pri razdelitvi: eno je elita, drugo popularna kultura. "Naj se vsaka razvija po svoje", je postalo njihovo geslo. Levičarji in desničarji pa so se strinjali, da napredek vodi k demokratizaciji kulturnih praks in družbe nasploh. Predstavljali so si, da bodo širše možnosti izobraževanja in političnih svoboščin avtomatično rešile vse probleme, ki jih je napravila preteklost. Lasch v nasprotju s temi premisami postavlja vprašanje: "kaj pa če predpostavimo, da industrializacija ne pospešuje političnega, gospodarskega in kulturnega napredka?"¹² In res. Če predpostavimo, da industrializacija poznega kapitalizma spodkopava institucije lokalne samouprave, šibi sistem političnih strank in onemogoča civilne iniciative; pred čem se znajdemo? V tem primeru ni mnogo tehtati, saj je očitno, da gre za izgubo avtonomnosti in razpad občanske družbene kontrole, možnosti svobodnega, neposrednega, demokratičnega odločanja...¹³

"Težave z odločanjem, politično močjo, ekološkimi katastrofami itn. so le stranski produkti, zdajšnja cena napredka, ki je dolgoročno zagotovo produktiven," pravi Clecak. Lasch pa mu odgovarja, da moderna tehnologija omejuje avtonomnost posameznika. Nove tehnologije zahtevajo monopolizacijo, učinkovito delovanje velikih sistemov, hiter pretok in nadzor nad informacijami. Nezadržno izpodjedajo starejše tehnologije, čeprav so slednje pogosto koristnejše od novih. V skladu z implicitnim modelom narcističnega

¹¹ Čeprav ne moremo posebej razvijati vprašanja "produktivnosti" posameznih naporov, ki jih je moč nizati na različnih premicah, odvisno pač od izbranih kriterijev, naj mimogrede spomnimo na poskus, ki ga je v svoji knjigi o motivaciji opravila dr. Tanja Lamovec.

¹² *The Minimal Self*, str. 41.

¹³ O tem vprašanju je Lasch polemiziral s Petrom Clecakom; "American Journal of Sociology", leto 1969.

karakterja Lasch na več mestih poudarja, da nove tehnologije pospešujejo proces, v katerem se posameznik počuti majhen in nemočen.

Vrsta političnih akcij je bila naperjena prav proti tej, milo rečeno, orwelovski potezi napredka, proti totalnemu nadzoru in splošni nemoči. V to skupino političnih bojov Lasch uvršča tudi različna ekološka gibanja in druge skupine pritiska, ki le redko pozitivirajo svoje posamezne zahteve. Konkretnih zahtev ta gibanja ne poskušajo zastopati kot politični program, temveč povečini le prizadeto, z neko eksistencialno držo, reagirajo na konkretne in splošne ekološke katastrofe, nepravilnosti, potencialne nevarnosti. Lasch je glede vprašanja "družbenih projektov" sploh precej pesimističen. V novejših oblikah organiziranja, predvsem v "novih družbenih gibanjih", vidi neko temeljno nevarnost, ki zagotovo ni za odmet: minimalna mitologija časa zmanjšanih pričakovanj je državljane pripravila do tega, da oblast vidijo kot nekakšno konspiracijo, zaroto proti ljudem samim. Poglejmo si v tej zvezi le še en primer, ki bi kakšni raziskavi stališč povzročil nemalo težav. Vzemimo odnos normalnega, povprečnega državljana do politike. Videli bomo, da je splošno občutje nemoči že opravilo svoje - "mali človek" bo na vprašanje o "veliki politiki" odgovarjal izredno nenavadno, enkrat bo politika nekaj visokega, nedotakljivega, spet v naslednjem trenutku nekaj pokvarjenega, polna spletk in umazanih iger in izredno maščevalna. Taki odgovori pa so nedvomno psihološki znaki nemoči. Če smo ta razdelek začeli z razmišljanjem o bojazni pred boleznijo, starostjo in smrtjo, ga končajmo s še bolj psihološkimi ugotovitvami: prej omenjeno mnenje malega človeka o politiki ne izraža nič drugega kot neintegritanost Jaza, v katerem lahko soobstojajo nasprotujoča stališča, ki se lahko poljubno medsebojno zamenjujejo. "Mali človek" svojega mnenja o "veliki politiki" sploh ne poskuša združiti v celovito izkušnjo.

"Odklanjanje preteklosti, na prvi pogled napredno in optimistično, pravzaprav uteleša obup družbe, ki se ne more soočiti s prihodnostjo", pravi Lasch.¹⁴ Lasch preteklosti ne razume kot nepotrebne obremenitve, temveč kot kulturno in psihično zakladnico, iz katere je mogoče črpati, se učiti, da bi lažje obvladali prihodnost. In če je sodobna kultura ravnodušna do preteklosti in tesnobno zre v prihodnost, je to povezano z narcističnim osiromašenjem psihe in tudi z dejstvom, da svojih potreb ne moremo osnovati na podlagi že izkušenega zadovoljstva. Človek ne zaupa svoji notranjosti in svojim izkušnjam, raje se prepusti "strokovnjakom", zaupa "znanosti" in se ob tem s strahom vprašuje, zakaj ni zadovoljen, zakaj nima politične moči, zakaj je bolan in končno: zakaj bo sploh moral umreti?!

ZATOČIŠČE V BREZSRČNEM SVETU

O razmerju med znanostjo in vsakdanjikom je Lasch pisal že v delu "Novi radikalizem v Ameriki", še posebej jasen pa je postal v spisu "Kar je ukazal zdravnik", ki je izšel v "The New York Review of Books" decembra 1975. Sčasoma se je njegovo razmišljanje o tem odnosu vse bolj izoblikovalo v precej koncizno tezo, kateri se bomo posvetili na naslednjih straneh. Področje, ki se ga je Lasch v tej zvezi najprej lotil, je

¹⁴ Kultura narcizma, str. 181.

brez dvoma šolstvo. Njegove študije intelektualnih tipov iz leta 1965¹⁵ se začnejo s pregledom življenja in dela šolske reformatorke Jane Addams. Že v tej študiji najdemo zametke odgovora na vprašanje, zakaj je Lasch v analizah odnosa med znanostjo in vsakdanjkom najprej trčil na vprašanje šole. Iz primera Jane Addams je videti, kako je potekal, na čem je slonel in kakšen je bil izid določenega tipa demokratičnih reform ameriškega šolskega sistema iz konca prejšnjega in začetka tega stoletja. Kot je znano, so se napredni intelektualci v začetku stoletja zavzemali za šolo, ki ne bi poučevala abstraktnega znanja, temveč bi učila za življenje. Pri tem so reformatorji spregledali dejstvo, da poučevanja ni moč zvesti na prenašanje izkušenj, da ima abstraktno znanje točno določeno vlogo, ki je praktična znanja ne morejo nikoli v celoti prevzeti. Lascheva analiza potemtakem razkriva vse bogastvo transformacije družbenih investicij skozi zgodovino, imenitna pa je tudi za razumevanje koncepta "panoptične oblasti", ki iz gole, ukazovalne, vodilne, že na prvi pogled oblastne vloge, prehaja v bolj profanizirane, privatne in subtilne oblike nadzorovanja in kaznovanja posameznikov. Ob tem je Lasch prav na primeru šole problematiziral tudi znanost samo. To vprašanje je odprl v delu "Zavetišče v brezsrčnem svetu" (Obkoljena družina),¹⁶ ko se je vprašal, kakšna neki je znanost, katere 'funkcionalistična psihologija le inavgurira ugotovitve družbenih higienikov', s tem da jim nadene sijaj znanstvenosti.¹⁷

Kar se tiče prvega nivoja, namreč same spremembe tipa institucije, npr. šolskega sistema v zadnjem stoletju, je Lasch jasan. Začetna demokratizacija (iz sredine 19. stoletja) je bila po njegovem mnenju nujna, saj je šola ločevala od cerkve in šele vzpostavljala moderen šolski aparat. V kasnejših obdobjih pa naj bi šlo bolj ali manj za koordiniran razvoj kapitalizma: če je šlo v obdobju liberalne variante za izobraževanje kvalificirane delovne sile in "osveščena" državljana, ki je lahko postal nosilec političnega življenja, je ameriška šola druge polovice 19. stoletja že začela vse bolj poudarjati nekaj drugega, namreč t.i. amerikanizacijo šole in njene neakademske razsežnosti. Svojo pozornost je usmerila k privzgoji pravilnih načinov življenja, manj pa pridobivanju znanja. Pojavilo se je tudi tipično "usmerjeno" izobraževanje, pridobivanje ozkih spretnosti, ki jih je potrebovalo gospodarstvo. Obenem je šola postajala vse pomembnejši faktor posameznikove življenjske usode, kakor tudi družbene reprodukcije, saj je uspešno prenašala vrednote industrijske discipline in politične vzgoje. Šola je na nek način vse bolj modelirala za konformen tip družbenega bivanja, v svoje programe je vključevala teme, ki so bile še donedavna predmet družinske vzgoje, ni bila več le orodje za pridobivanje znanja, temveč vse pomembnejši faktor socializacije. V tem se skriva past, ki jo je Lasch detektiral pri reformatorjih tipa Jane Addams - z njihovo pomočjo so akademski pouk in znanje zamenjali izkustvo, vrlina in spretnost. Primer šole je zagotovo ilustrativen - lepo pokaže, kako se je "znanost" (napredni intelektualci kot nosilci naprednih "znanstvenih" idej) vse bolj približevala in začela prežemati vsakdanjik.

Naslednji primer tega približevanja, namreč približevanja "znanosti" in neke paradžavne institucije, ki je povezala vlogo intimnega in se sklicevala na svojo

¹⁵ "Novi radikalizem v Ameriki".

¹⁶ Gre za njegovo po časovnem zaporedju drugo pomembnejšo knjigo "Haven in a Heartless World (The Family Besieged)", ki je prvič izšla leta 1975, čeprav so bili posamezni teksti, ki jih vsebuje, v rahlo drugačni obliki, pred tem že publicirani v različnih strokovnih revijah širom Amerike.

¹⁷ Zavetišče ..., str. 127.

znanstveno utemeljenost, je vprašanje socialne higiene. V zadnjih stoletjih je marsikatera funkcija, ki jo je pred tem opravljala patriarhalna, jedrna družina, prešla tudi na področje socialnega skrbstva. Očetovsko avtoriteto je nadomestila avtoriteta "matere družbe", neke pedagoške, vzgojne metode, poseobljene v eni od institucij ali njenih ekspertov. Razmerja v družini so se začela krhati, saj otrok ni več verjel staršem, niti ni z njimi vzpostavil obvezujočega družbenega sistema. Pod krinko permisivne vzgoje in kulta avtentičnosti je v družino začel vdirati "master mind" priročnikov in strokovnjakov. Psihologizacija odnosov je nadomestila izvima čustva - vsakdo se je primerjal z znanstveno (psihološko, medicinsko...) koncipiranim modelom socializacije.

Iz področja socialne higiene Lasch navaja še primer, kako se je s pomočjo znanosti spremenilo sankcioniranje kriminalnih ali odklonskih oblik vedenja nasploh. Navaja primer mladoletnega prestopništva, kjer so sodišča, zakone in kazni skoraj v celoti nadomestili svetovanje psihiatra, zdravljenje. Kriminal je v novejšem času vse pogosteje obravnavan kot bolezen, zakoni so v mnogočem psihiatrizirani... mladoletni kriminalci postajajo "žrtve okolja", strogi sodniki se "usmerjajo k družbi", sodišča pa nudijo "pomoč in prijateljstvo".¹⁸ Lasch nam postreže tudi s primeri iz sedanosti. Omenja avtentičnost, ki naj bi bila najboljša osebnotna drža sedanosti. Nekoč so strokovnjaki staršem svetovali, naj sprejmejo in prenašajo določen niz pravil, medtem ko jim današnji eksperti svetujejo, naj se prepustijo "resničnim" čustvom, naj vzgajajo "iz sebe", spontano. Vse spremembe vzgojnih modelov, od avtoritarne do permisivne in končno avtentične vzgoje, pa je spremljala in nadzorovala znanost. Kajpak ob tem, da npr. avtentičnost Laschu služi kot dokaz, da znanost zlomu starševstva takoj nudi moralno opravičilo. Znanost staršem danes ve povedati, da niso oni tisti, ki naj otroka poučijo o svetu, niti mu ne morejo prenesti etičnih norm, znanost bo starše učila etične držbe, ki naj jo zavzamejo do otroka in ta naj bo predvsem avtentična. In če se bo staršem slučajno porodil občutek krivde ali nemoči, jim bo takoj ponudila odpustek... "pa saj ne morete biti sami vi odgovorni za otroka, saj mu niste mogli vi vsega povedati..." Ko znanost odsvetuje pravico, odvzame tudi dolžnost in vedno že tudi utemeljuje in opravičuje stranske, negativne efekte svojih nasvetov o organiziranju našega vsakdanjika.

V "Novem radikalizmu v Ameriki" Lasch v poglavju "Antiintelektualizem intelektualcev" navaja primer ustanoviteljice modernega poklica socialnega delavca Ellen Richards, ki je skrb za otroke v celoti pripisala državi, starše pa obtožila, da s svojimi posegi, ki nimajo znanstvene osnove, otrokovemu razvoju samo škodijo. Prav na podlagi takih družbenih reformatorjev je ameriška država 20. stoletja staršem dobesedno odvzela vrsto pravic in možnosti za resno opravljanje njihove vloge. Vključevala jih je v različne tečaje, socialne mreže, s katerimi je ožila njihov prostor in jim odvzemala avtoriteto. Zato ni čudno, da je Lasch zagovornike tega projekta imenoval kar "pridigarje družbenega evangelija". Trdili so namreč, da družina otroka v resnici utesnjuje, da oblikuje sebično, individualistično mentaliteto in s tem onemogoča razvoj posameznikove "družbenosti", sposobnosti za sodelovanje itn. V teh trditvah (posebej izrazite so bile v 40. in 50. letih) je natančno čutili zahteve že omenjene "heteronomne družbene organizacije". Posameznik je v tej ideologiji podrejen organizaciji, je najprej del skupine in potem on sam, brez skupine ga pravzaprav ni, usmerjen je k drugim, družbena konformnost je najvišja vrednota, najboljša odločitev je tista, ki jo sprejme

¹⁸ Ibid, str. 119.

skupina, s katero se strinja večina. Odločilno analizo te ideologije je opravil filmski teoretik Peter Biskind, ki je zasledoval tudi družinske odnose, kakor so bili prezentirani in soočeni z drugimi družbenimi vezmi tega obdobja v ameriškem filmu. Tudi Lasch za primer prestrukturiranja vloge družine pogosto referira na popularno umetnost in ugotavlja, da se družbena realnost, množstvo odnosov, v katerih živimo, pogosto oblikuje prav po predhodno izraženih modelih, ki jih je ponudila popularna umetnost. Lahko bi rekli, da družbena nadstavba nekako prehitava samo realno osnovo ekonomskih in drugih družbenih odnosov oziroma, da je posledično dojemanje družbene dialektike v resnici zastarelo.

Protagonisti "družbenega evangelija" so bili enotni tudi v tem, da glavni del vzgoje ne pripada več družini in da morajo starši svoje otroke vzgajati v skladu z drugimi splošnimi lastnostmi in potrebami. Družbeno gibanje za izboljšanje, moderniziranje družine, znanosti o družini, strokovnjaki za zakon in družino, zakonski svetovalci, družinski terapevti, socialni delavci so le izvrševali družbeni konsenz glede vloge družine. Skupna lastnost tega konsenza je bila v tem, da mu je šlo za modernizacijo družine, a jo je v resnici le še dodatno razbil, ker je verjel, kako zelo je družina nemočna, v kako veliki krizi se nahaja družinsko življenje, kako družina ne more več skrbeti za svoje potrebe in izvrševati poverjenih nalog; torej, družina nujno rabi pomoč od zunaj, s strani družbe.

V tem smislu je še posebej zanimiva Lascheva priročna analiza priročnikov za zgodnje otroštvo. V 20. in 30. letih je bil v psihologiji najbolj popularen behaviorizem. Najbolj znani psihološki avtoriteti sta bili John B. Watson in A. Gesell. Kasnejša epidemija psihoanalize je udomačila popularno, ameriško verzijo Freudove teorije, ki je rezultirala v zahteve po popolni permissivni vzgoji. Pojavili so se priročniki tipa "Spock" (Child Care), Bruch (Don't be Afraid of Your Child), Seeleyev priročnik itn. Če vzamemo samo priročnik Spockove, ki je dovolj znan in je tipičen primer "reklame permissivne vzgoje, bomo v priročniku res zasledili zahtevo po razumevanju 'materinskega instinkta' in ne le brezpogojnega razumevanja otrokovih potreb. Hilde Bruch pa predstavlja že prvo reakcijo na permissivnost Spockove; uvaja pojem "psihiatričnega imperializma", ga kritizira, vendar vlogi družine ne najde novega položaja. Ostaja pristaš nezadržnega družbenega razvoja, v katerem ni prostora za vračanje v preteklost. Sčasoma je kritika permissivnosti dobila nove oblike: strokovnjaki so začeli zahtevati avtentičnost. Ni bila več pomembna popolna empatija, permissivno popuščanje otrokovim zahtevam, temveč je treba po novem reagirati predvsem spontano, popolnoma iz sebe samega. "Nova duhovnost", vračanje k samemu sebi, ki se je začelo že v petdesetih, po Laschevem mnenju, kot smo že omenili, dokazuje popoln zlom starševstva. Z zahtevo po avtentičnosti je bilo dokončno legalizirano stanje starševske nemoči, opravičena je bila njihova tesnoba, predhodno programirana vloga, ki jim je odvzela tisto nekaj več, simbolno, lahko nerazumljivo, a vendar delujoče, lahko neavtentično, a vseeno inimno, namreč samo vlogo vzgajanja. Kar se tiče družine, je pomembna tudi Lascheva polemika s Talcotom Parsonsom, objavljena v knjigi o obkoljeni družini. Polemika je še posebej zanimiva zato, ker v njej nastopata dva vidnejša predstavnika ameriške družboslovne znanosti in obenem zagovornika dveh različnih teoretskih izhodišč ter pristopov. Lasch Parsonsu očita predvsem funkcionalizem in delovanje v prid ideologiji "družbenega evangelija" ter za to trditev navaja vrsto konkretnih dokazov. Parsons je resda igral vlogo "zagovornika novih

ameriških vrednot", ko je trdil, da je ameriška družba že oblikovala dovolj koherenten in trden sistem vrednot, ki že dlje časa ostaja nespremenjen. Gre torej najprej za dve različni sociološki izhodišči, ki družbo razumeta popolnoma različno, prav tako pa tudi za dve različni teoretski drži, pri katerih gre Parsons za neposredno "zvezo" z družbo, medtem ko je Lasch do takih zvez skeptičen. Lasch o družbi trdi, da ne more biti preprost seštevek različnih funkcij, ki jih lahko poljubno opušča, dopolnjuje in spreminja. Za Lascha je totalna socializacija nagonov popolna iluzija, Parsons in njegovim učencem pa še očita, da so pojem socializacije zamenjali s pojmom učenja in pridobivanja navad. Lasch v resnici vztraja pri znanstveni drži, ki je v mnogočem podobna psihoanalitični. Po njegovem prepričanju osebnost ni le produkt kulture, v "duševnosti" je vedno nekaj "biološkega", česar ni moč socializirati, ne da bi prišlo do določene travme. Lasch tako ostaja razpet med znanostjo o "človeku" in znanostjo o "družbi", vendar ju ne skuša življenjsko povezati, sintetizirati, kot to stori Parsons. Lasch se zaveda, da je v sistemu potreb, ki ga sproža moderno potrošništvo, presežek, ki mu psihologi rečejo tesnoba, obenem pa se zaveda, da družba ni brezkonfliktna, funkcionalistična celota. Ne poskuša sintetizirati nečesa, kar se izključuje, in ustvariti znanstvenega sistema, v katerem bi se "vse ujemalo z vsem", človek in družba bi šla z roko v roki proti avtomatično svetlejši prihodnosti. Mogoče je dal prav zato tako malo izdelanih tez in svoje analize pravzaprav pustil nadaljnjim interpretacijam.

Če ponovimo, v čem so največje pasti "popularizacije" znanosti; v tem tekstu smo poudarili predvsem tri procese:

- nadomeščanje prava in kaznovanja s "terapevtskim pravom";
- težave z reformo šolskega sistema in vzgojnih modelov;
- reklame, priročniki, eksperti so nevarno "preveliko število odgovorov na vprašanja, ki niso bila nikoli zastavljena".

KAJ JE TISTO, KAR LASCH PRINAŠA NOVEGA?

Prav gotovo bi se poleg že obravnavanega morali dotakniti vsaj še fenomenov, ki pogojujejo moderno "narcistično" osebnost skozi najbolj subtilne privatnosti, torej predvsem vprašanja "odsotnega očeta", geneze Nadjaza, vprašanja "materinskega nadjaza" itn. Vendar bodi dovolj - vprašanja, ki jih odpira Laschevo delo, so preveč številna, poleg tega pa zaslužijo še resnejšo analizo od pravkar ponujene. Vendar imamo za tak koncept tudi opravičilo: to je le prvi korak, nujen za "prvo" obravnavanje Laschevega opusa - treba ga je bilo najprej predstaviti in se ne spuščati v največje podrobnosti ter v vso globino odprtih konceptov, ki jih lahko lociramo v polje fenomena narcizma.

Kljub vsemu bomo za zaključek zapisali nekaj potez Laschevega dela, ki se nam zdijo še posebej pomembne:

- Lascheva analiza narcističnega značaja odkriva, da se za Velikim Jazom v resnici skriva nemočni in preplašani subjekt. Ugotavlja, da je patološki narcis v resnici žrtev neobvladljivega, krutega Nadjaza. V bistvu gre za predojdipsko razmerje: na eni strani obstaja vsemogočna zaščitniška mati, model idealnega objekta, na drugi strani pa agresivna, neobvladljiva okolica. Psihoanalitično vzeto je Veliki Jaz potemtakem reakcijska formacija, reakcija na nerazrešeno, nesimbolizirano konfliktno situacijo, iz katere se subjekt izvleče lahko le tako, da si priključi "imaginearno dopolnilo", Veliki Jaz.

- Lascheve ugotovitve spodbijajo psihoanalitične raziskave socializacije, ponotranjenja zakona in z vso močjo reaktualizirajo vprašanje Ojdipovega kompleksa - problem patološkega narcizma je prav nerazrečenost ojdipske situacije: subjekt ni uspel ponotranjiti očetovskega zakona, preko katerega bi lahko obvladal kruti, sadistični Nadjaz in pridobil "notranji zakon", Ideal Jaza.

- Izredno pomembna je Lascheva analiza "vzvodov", ki pogojujejo konstrukcijo moderne osebnosti. V tem okviru je dobrodošla vsestranska analiza družbenih institucij ter zasledovanje konstitucije subjekta prav skozi te "vzvode".

- Lasch natančno opisuje oblikovanje Velikega Jaza, analizira vlogo dobre, zaščitniške, skrbeče matere in odsotnega očeta in pri tem ugotavlja, da otrokovemu intimnemu življenju pogosto vlada mati - resda na eni strani skrbna, vendar otroku na drugi strani nalaga nemogoče zahteve in mu grozi, da ga bo enostavno vsrkala. Otrok naj bi skozi psihični razvoj ukinil dvojnost med pretečim in zaščitniškim zunanjim svetom. Skozi ojdipsko situacijo naj bi oba momenta sintetiziral in oblikoval notranji glas vesti, ponotranjil naj bi družbeni zakon. Ob tem Lasch ugotavlja, da je sama družbena dejanskost organizirana tako, da subjektu onemogoča, da bi v resnici odrastel.

- Lasch demistificira t.i.m. "zaljubljenost vase", ki je prvi privid modernega narcizma. Libidalna investicija v lastni Jaz po Laschevem mnenju prej prikriva oziroma nadomešča subjektivno sovraštvo do samega sebe, do svoje neobvladljive agresivnosti in neznosne tesnobe pred objekti. Subjekt investira libidalno energijo v Jaz, ker se boji objekta, ker ni sposoben vzpostaviti normalnega objektivnega odnosa. Za proslulo ravnodušnostjo patološkega narcisa do objekta se pravzaprav skriva strah pred kontaktom z njim.

- Laschevo raziskovanje je moč uspešno umestiti v aktualna nasprotja znotraj psiholoških konceptov, še posebej pa se zajeda v polje psihoanalitične metapsihologije. Analizo narcizma je v psihoanalizi razvijal predvsem njen tradicionalni del, zato bi njegovo delo lahko dojemali tudi kot nov dokaz, da je v resnici zastarela reformistična smer v psihoanalizi in da je vztrajanje na Freudovih konceptih še kako aktualno. Narcizem namreč ponovno poudarja pomen ključnega psihoanalitičnega koncepta, Ojdipovega kompleksa in njegove razrešitve.

- Laschev teoretski aparat ni psihološki, niti sociološki, niti zgodovinski, temveč gre za eklektičen pristop, katerega izsledke je treba šele umestiti v teoretski sistem. V psihoanalizi je vprašanje narcizma npr. vprašanje razmerja med "prvo" in "drugo" topiko, v psihologiji vprašanje "socializacije", v sociologiji vprašanje družbenih pojavov bivanja.

In če zaključimo s tem, s čimer smo začeli, torej s psihoanalizo:

Lasch neprestano dokazuje, da je Jaz še kako predmet nezavednih, libidalnih investicij, da je možna sama patologija Jaza. V skladu s tem Nadjaz ni le svetla sila moralnih zakonov, ki komajda krotijo razbohotene nizke nagone, temveč je v nenavadno tesni zvezi z Onim, lahko deluje izredno kruto in. Rešitev torej ni v krepitvi Jaza, temveč v raziskavi njegovega ustroja.

Če boste Američane, ki so predmet Laschevih analiz, vprašali, kaj si mislijo o Laschu, vam bodo odvrnili, da ga ne marajo.

In res: za levičarje je preveč desen, za tiste, ki hočejo empirije, so njegove analize nedokazljive... Pa vendar so vse njegove knjige razprodane. Imamo v rokah nov dokaz, da je narcizem povezan z nagonom smrti, tesnobo in sovraštvom do sebe? Nov dokaz za aktualnost psihoanalize?